

ТЕТЯНА БОРОВИЧ

Тема магістерської роботи: «Наративні особливості оповідань Є. Концевича»

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, в.о. доцента А.В. Горбань

Наративна стратегія оповідання Є. Концевича «Вона йшла усміхнена...»

Євген Концевича – це наш сучасник, який жив і творив поруч. Його життя сповнене глибокого драматизму, він ніколи не мріяв бути письменником, але доля розпорядилася по-іншому. Його мала проза цікава тим, що є неповторною, його герої – наші сучасники, люди, яких щодня зустрічаємо на вулиці, впізнаємо в своїх знайомих, родичах, сусідах, з усіма їх чеснотами та вадами. Творчість Є. Концевича є малодослідженою, а з точки зору наратології, на стику таких категорій, як автор і наратор, мімезис і дієгезис, взагалі не розглядалася.

Проблема оповіді присутня вже у вченні Протагора, який цікавився діалогічною формою викладу. Платон у книзі «Держава» розмірковував над поділом оповіді на просту й наслідувальну. У XVII-XVIII ст. особливостями оповіді цікавилися Ф. Прокопович, М. Довгалецький. У сучасному літературознавстві теоретичні основи наратології закладає, зокрема, Ж. Женетт. Із виходом «Наратологічного словника» О. Ткачука у 2002 році українські літературознавці (О. Брайко, М. Ткачук, О. Ткачук, Л. Козакова) почали активно досліджувати наратологічні стратегії окремих письменників, що дозволяє подивитися на світ очима не лише автора, але й багатьох нараторів. І. Бурлакова розглядає «Питання наратології у дзеркалі сучасного літературознавства», Л. Мацевко-Бекерська написала дисертаційну роботу «Своєрідність наративної історії в українській малій прозі кінця XIX – початку XX століть».

Потреба різнобічно вивчити творчість Є. Концевича вимагає розширення теоретико-методологічного дослідницького канону, зокрема цікавим видається розгляд оповідань письменника з погляду наратології.

В оповіданнях і новелах Є. Концевича центральним є розкриття внутрішнього світу героїв, показ їхніх думок, почуттів, поглядів на світ. Значення тексту є чутливим до будь-яких змін техніки викладу. Автор обрав свою наративну стратегію, він у кожному творі моделює наратора, який змушує читача стати на його місце, відчувати те, що відчуває він.

В оповіданні Євгена Концевича «Вона йшла усміхнена...» в межах третьоособового наративу, наратором є автор, який наближає до нас події завдяки використанню протилежних за своїм призначенням способів передачі повідомлення: мімезису («у наратології показ, виконання» [6, с. 66] та дієгезису («розповідання, переказування, яке протиставляється показу, розігрування» [6, с. 36]). Автора цікавлять не зовнішні події, а внутрішні. Також, суб'єктивним є відчуття часу: то він тягнеться дуже повільно, а то біжить.

Використання третьоособового (екстрадієгетичного) наратора дає можливість подивитися на історію героїні ніби збоку, незацікавленим, нейтральним спостерігачем. Таким чином автор не нав'язує читачеві свого погляду, а змушує активно думати, співчувати. Наратор перебуває поза художнім світом, однак подекуди використовується внутрішня фокалізація: читач то дивиться на героїню відсторонено, то опиняється в її думках, почуттях, переживаннях, ніби зливається з нею.

В оповіданні дієгетична розповідь домінує над міметичним описом. Часто письменники використовують на початку твору опис для того, щоб налаштувати читача на певну атмосферу, задати певний тон, настрій розповіді, але Є. Концевич відразу починає прокручувати перед нами кадр за кадром. У першому «кадрі»: «Коли сліз у неї вже не було» [3, с. 11] ми не бачимо «картинки», але цей короткий вислів відразу «переносить» читача в інше життя, яке сповнене страждання, горя. Другий – «коли не стало сили вже стискати в долонях обличчя» [3, с. 11] змушує цілком перенестися у внутрішній світ героїні, ми ніби відчуваємо свої руки на обличчі, мокрі від сліз. І тут автор переходить до думок: «вона раптом здумала про свою долю взагалі...» [3, с. 11]. Перед нами відкриваються дві перспективи: ми бачимо героїню збоку (бо ж розповідь від третьої особи), але водночас – дивимось на світ її очима (бо внутрішня фокалізація). Ці дві паралельні розповіді доповнюють одна одну й постійно чергуються: ось ми дивимось на героїню: «Звелася трохи над скрипучим диваном» [3, с. 11], «Якусь хвилину сиділа непорушно» [3, с. 11], «І вона знову затряслася тим навіженим нестримним сміхом» [3, с. 11], а то «вживаємося» у її внутрішній світ: «Вона знала, вона добре знала, що мала тепер зробити» [3, с. 11], «І вона пригадала, що мала робити» [3, с. 11].

Отже, сприймання почергово акцентує на зовнішній і внутрішній дії: зовнішня (похід жінки до «пошти») є лише приводом для розгортання внутрішньої (думки).

Автор лише два рази змальовує обличчя героїні. На початку оповідання «Якусь хвилину сиділа непорушно. Почуття, думки і погляд ніяк не могли відсторонити свинцевої каламуті, що заступила її свідомість» [3, с. 11]. На перший погляд, складається враження, що це просто розповідання, але як чітко автор змальовує стан жінки, сповнений «свинцевої каламуті». Коли людина про щось важливе думає, то вона ніби завмирає, так і голова героїні переповнена думок,

таких важких, що вона просто «загубилася» у цьому чужому світі. Згодом цей мотив повторюється: «Лише її обличчя вже нічого не з'являло. Почуття, думки і погляд ніяк не могли розірвати тієї свинцевої каламуті, що знову зависла над її свідомістю» [3, с. 14]. Спостерігається кільце: спочатку «думки і погляд ніяк не могли відсторонити свинцевої каламуті», а вкінці «думки і погляд ніяк не могли розірвати тієї свинцевої каламуті». Тобто, спочатку ще була якась надія, що все налагодиться, але в другій частині не важко помітити, що героїня програла цей бій, залишилася якась пуста.

Оповідання складається ніби з двох частин: перша – до слів «І вона пригадала, що мала робити, – пішла на пошту» [3, с. 11] – є експозицією; друга – це вже сам «похід» на пошту. У цій частині важливу роль відіграє обрамлення, де початок і кінець мають певне символічне навантаження:

<p>«Ті непорушні обличчя, оті пуза нахабно нахромлювалися на її погляд. А вона одводила очі вбік. А вона думала про свою долю взагалі, і часом назустріч тим обличчям і пузам виривалася в неї усмішка.</p> <p>І люди гадали, що вона отримала якусь радість і так ділиться нею зі стрічними. І у відповідь їй світлішали обличчя...</p> <p>А вона сприймала цю відповідь по-своєму і вже сміялася в ті обличчя мало не вголос, і зустрічні лише знижували плечима: десь, певне, велика та радість у людини.</p> <p>А вона йшла, бо мусіла йти, і за нею пошматованою згадкою волоклася її доля...» [3, с. 11-12].</p>	<p>«Вона йшла і думала про свою долю, і одбивалася від людських очей німим сміхом, часом він виривався назовні.</p> <p>А перехожі вважали, що вона отримала якусь велику радість і ділиться з нею зі стрічними, тому їй у відповідь світлішали обличчя...</p> <p>Вона ж ішла їм назустріч усміхнена... А за нею пошматованою згадкою волоклася її доля...» [3, с. 15].</p>
--	--

Спершу в обох випадках простежуємо мімезис, який показує жінку – слабку, невпевнену (вона «одводила очі вбік»), а вкінці в ній щось перемінилося («одбивалася від людських очей»). На початку в жінки з вуст «виривалася усмішка» (усмішка асоціюється з чимось приємним, добрим), а вкінці – «німий сміх» (така людина ніби замкнена для зовнішнього світу і не знаєш, що вона може зробити наступної хвилини). Саме за посмішкою можна простежити градацію спустошення цієї жінки: «виривалася усмішка» – «сміялася в ті обличчя мало не вголос» – «німий сміх».

Також «малювання» – мімезис простежується в описі інших персонажів. Але це відбувається крізь призму сприйняття головної героїні, не ми їх бачимо, а вона: «На вулиці стикалася з веселими і заклопотаними, високими і низькими, пузатими і худими... у них були яскраві й сірі, добрі й злі, хитрі й розумні обличчя. Ті непорушні обличчя, оті пуза нахабно нахромлювалися на її погляд» [3, с. 11]. Так не буде сприймати інших дитина або людина, яка сповнена радості й щастя. Саме бачення інших людей очима героїні – внутрішня фокалізація – це специфічний прийом, який допомагає розкрити «зсередини» переживання жінки.

Є. Концевич описує одного персонажа, який, на перший погляд, взагалі ніякої ролі не відіграє, але на нього знову ж таки дивимося не ми: «Поруч, спиною до неї, стояв якийсь чоловік, пристойно одягнений, з огрядними лиснючими, майже бабськими сідницями... М'якими пальцями невеликої, сухої, як у паралітика, руки, втикані миршавими рудими волосинками, він одщипував огнисто-жовті краплинки, в яких зсередини світився бурштиновий вогник. Відщипував артистично і насолодно кидав собі в рот. А звідти натомість бурштинових вогників енергійно випльовував у смітницю зморщені обсмоктані шкурки і зернини. Смітниця стояла недалеко від нього, і він плював безпомилково» [3, с. 13]. Можливо, не кожен порівняв би ці руки з руками паралітика. Дехто взагалі не помітив би цього чоловіка, інші просто побачили б людину, яка їсть виноград. Однак ці наближені й акцентовані деталі дозволяють асоціативно порівняти грона винограду із життям героїні, яке «миршавими руками паралітика» «відщипують» і викидають на смітник.

В оповіданні Є. Концевича «Вона йшла усміхнена...» задіяно два типи фокалізації – нульова та внутрішня. Внутрішня фокалізація є ніби стрижнем, який вибудовує хід думок. Головне ж призначення нульової фокалізації – це подавати додаткову інформацію для того, щоб читач міг краще розуміти героїню (чому вона так, а не інакше сприймає світ, людей, чому так мислить). При нульовій фокалізації маємо справу зі «всезнаючим» наратором, який повідомляє про:

1) Життя героїні: «Лише два роки виступили рельєфніше й чіткіше. Рік тридцять шостий і рік тридцять сьомий. У тридцять шостому спробувало заглянути до неї щастя. Людське, жіноче щастя. Але тільки спробувало. І тільки один раз. Більш таких спроб ніколи не було... Не

було, бо за тридцять шостим негайно прийшов тридцять сьомий. Тридцять сьомий!.. Вона вдова і не вдова... Вона – дружина репресованого!..» [3, с. 12].

2) Причини, які змусили її іти на пошту: «І дочекалася вона реабілітації. І дочекалася вона амністії. І його випустили. І він прийшов до неї. Точніше, – не до неї. Не до неї – до лікарів. До лікарів, а йому було лише сорок п'ять років. До лікарів... І ось вона йде зараз на пошту. Йде усміхнена. Всю дорогу з усмішкою...» [3, с. 12].

Саме в цих двох випадках нульова фокалізація зумовлює «стискання часу», але поряд з цим використано досить цікаві підходи – це вживання простих неускладнених коротких речень та градація: у першому реченні повідомляється про певний факт, а всі наступні речення (односкладні, неповні) лише доповнюють попереднє.

Події на пошті подаються в суто зовнішньому вияві, однак із ледь помітною іронією автора: «Телеграфістка голосно читала поздоровчі телеграми, повні палких вітань, сердечних побажань і поцілунків...» [3, с. 13]. Спершу може видатися, що це зовнішня фокалізація, але модальність виказує наявність оцінного погляду: не просто «вітання», «побажання», а «палкі вітання», «сердечні побажання». «Нелінива ж за скляною огорожею жіночка зрозуміла все, як по писаному, і запропонувала щиро свою безплатну послугу» [3, с. 13], – бачимо не просто жінку, а «неліниву жіночку», «запропонувала щиро».

Внутрішня фокалізація домінує в аналізованому оповіданні. Ця фокалізація є змінною: хоча основним фокалізатором є головна героїня, подекуди вкраплюється погляд інших – сторонніх, «радянських» людей, причому мажорність їхнього сприйняття контрастує зі світовідчуттям жінки, доля якої була скалічена саме через радянську систему.

Отже, для оповідання «Вона йшла усміхнена...» Євгена Концевича характерним є використання третьоособового (всезнаючого) наратора. Письменник більше користується дієгезисом, а до мімезису звертається лише іноді – для показу певного персонажа, предмета чи події. Характерною для оповідання є внутрішня фокалізація, яка допомагає розкрити внутрішній світ героїні – за контрастом до оточення; зовнішня і нульова фокалізації використовуються лише подекуди.

Література:

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / Пітер Баррі; пер. з англ. О. Погинайко; наук. ред. Р. Семків. – К.: Смолоскип, 2008. – 360 с.
2. Брайко О. Наративізація сакрального в поемі Тараса Шевченка «Марія» / О. Брайко // Слово і час. – 2008. – № 5. – С. 41-51.
3. Концевич Є. Вона йшла усміхнена... : новели, оповідання, етюди / Є. Концевич. – Житомир: ПП М. Г. Косенко, 2002. – 216 с.
4. Концевич Є. Тутешня кава: Статті, есеї, спогади, теревені, хармани, світлини / Є. Концевич. – Житомир: Бібліотека журналу «Авжеж» – Ч. 26, 2000. – 238 с.
5. Ткачук О. Наративна перспектива та дистанція в модерністичному дискурсі кінця XIX – початку XX століття / О. Ткачук // Слово і час. – 2003. – № 11. – С. 17-24.
6. Ткачук О.М. Наратологічний словник / О.М. Ткачук. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.